

*Козачек О. Д.,
аспірант кафедри перекладознавства
та прикладної лінгвістики
Херсонського державного університету*

ДЕТЕКТИВНИЙ ЖАНР: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ, АМЕРИКАНСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ)

Анотація. У статті розглядається розвиток детективного жанру та його піджанрів у британській, американській, українській і російській культурних традиціях. Використання історично-описового та порівняльного методів аналізу дозволило виокремити основні жанроутворювальні ознаки жанру детективу та його піджанрів; установити інтегральні та диференціальні параметри досліджуваного жанру в аналізованих культурних традиціях; схарактеризувати екстралінгвістичні фактори, що вплинули на формування об'єкта вивчення в зазначених культурах.

Ключові слова: детектив, детективний жанр, жанроутворювальні ознаки, інтегральні/диференціальні ознаки, культурні традиції.

Постановка проблеми. Маніпулятивні здібності масової культури, її вміння впливати на настрої та вподобання великої аудиторії багато в чому залежать від використання нею популярних жанрів. Саме ця ознака робить необхідним вивчення популярних жанрів, їхніх структур, еволюції, межі та можливості [6]. Остеронь не залишається й такий популярний жанр, як детектив. Він став предметом вивчення багатьох академічних наук, таких, як літературознавство, семіотика та семіологія, культурологія, лінгвістика, а з появою кінематографа детектив як кіножанр став об'єктом і предметом дослідження соціології, теорії й історії культури, теорії масової комунікації, психології, соціо-психолінгвістики й теорії та практики перекладу зокрема. Уперше як окремий літературний жанр детектив з'являється в американській літературі, а згодом – і в Європі в XIX столітті. На території Російської Імперії, а згодом Росії й України в рамках СРСР він виникає лише в XX столітті, але упереджене та зневажливе ставлення до нього як до чужорідного продукту із Заходу зумовило трансформацію цього жанру в бульварний роман і пригодницьку літературу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після розпаду Радянського Союзу оновився інтерес до детективної літератури загалом, визначилися нові напрями дослідження детективу не лише як літературного жанру масової культури, але і як явища популярної культури кінематографії. «В українському літературному просторі перші самостійні розвідки з'являються лише в роки незалежності, серед них «Детектив: занепад чи розквіт?» О. Іванова, «Символіка детективу» М. Новікової й О. Барабан, «Дивні манери надпопулярного жанру» К. Шахової й ін. У них зроблено спробу представити своєрідність українського детективу на тлі світових здобутків» [1]. На цей час проводяться розвідки з контрастного літературознавства. Так, дослідниця Т. Гуляк виокремлює національно-специфічні особливості українського детективного жанру в типологічному порівнянні з російським, окреслюючи інваріантні та варіативні ознаки ху-

дожного вираження в них генеалогічних параметрів [1]. У тому ж напрямку проводить дослідження детективу С. Передерій, але на матеріалі американської й української літератури [2]. Проте наразі існує мало досліджень жанру детективу з позиції перекладознавства, які б ураховували універсальні та культурно-специфічні особливості перекладу цього жанру. Суттєвим є дисертаційне дослідження О. Хан «Детектив як тип тексту: перекладознавчий аспект (на матеріалі британського й американського детективів і їх перекладів)» [5].

У рамках нашого дослідження жанр детективу є ключовим, оскільки він є відправною точкою у вивченні детективного кіножанру, його підтипів і виокремленні серіалів юридичної тематики. Саме тому ми застосовуємо історично-описовий метод, доцільне використання якого в перекладознавчих розвідках зумовлене матеріалом дослідження та фактором відсутності праць, які б вивчали особливості серіалів юридичної тематики з огляду на теорію та практику перекладу.

Мета статті полягає у висвітленні облігаторних/диференціальних жанроутворювальних ознак детективу з огляду на культурно-історичні фактори еволюції цього жанру в американській, британській, українській і російській культурних традиціях.

Виклад основного матеріалу. Задля досягнення поставленої мети необхідно звернутися до історії виникнення та розвитку жанру детективу, його класифікації залежно від літературних і екстралінгвістичних факторів (до останніх належать позатекстові, а саме: історичні, соціально-культурні, просторово-темпоральні (країна й час), політичні й інші фактори). Маловідомим є той факт, що термін «детектив» уперше був запропонований американською поетесою та письменницею Анною Кетрін Грін (1846–1935 рр.), а її саму називали «матір'ю детективного роману». Дочка успішного юриста, вона чудово знала процедуру розслідування та коронерське дослідження, а бурхлива фантазія допомогла їй створити бестселер «The Leavenworth Case» (1878 р.), «Справа Лівенуртів», який вона написала, коли згаснув інтерес до її поетичних творів. Але слава засновника детективного жанру все ж таки належить американському письменнику Е.А. По, новела якого «The Murder in the Rue Morgue» («Убивство на вулиці Морґ») уперше була видана в одному з американських журналів у квітні 1841 р. До речі, саме в цьому оповіданні Е.А. По використав жанроутворювальний мотив «зачиненої кімнати» (детектив замкнутого типу).

Незважаючи на той факт, що Е.А. По був засновником детективного жанру, широку популярність цей жанр отримав завдяки британцю А.К. Дойлу, який подарував світу образ приватного детектива Шерлока Холмса. Виокремлюючи інтегральні ознаки класичного детективу обох авторів, В. Шестаков зазначає таке: «Класичний детектив створює доволі стандартний стереотип

приватного детектива, його образу життя, учинків, ставлення до оточуючих. Стандартне й ставлення детектива до поліції. Зазвичай воно негативне. Як правило, поліція неспроможна розкрити злочин, а своїми діями лише заважає приватному детективу. Лише він є єдиною гарантією того, що суспільство буде відгороджене від зловісної діяльності злодія, який намагається заховатися від правосуддя під різними загадковими масками. Стереотипним є й характер місця, у межах якого діє детектив. Як правило, воно потребує замкненого простору» [6].

Період із 1920 по 1930 р. називають «золотим століттям» класичного детективу, який представляють британці А. Крісті, Д. Сейерс, М. Іннес, Н. Блейк, Дж. Честертон, К. Бренд, Е. Кріспін, Г. Мітчелл, Ж. Тей і американці Дж. Карп, С. Ван Дайн, Е. Квін, Р. Стаут. Для детективних романів того часу типовими ознаками загадкового сюжету були такі: тіло, бажано незнайомця, знаходить у бібліотеці покоївка, яка щойно зайшла туди прибирати; зазвичай до когось на вихідні приїжджають гості чи де-небудь збираються знайомі або незнайомі один одному люди. Традиційним є типовий склад персонажів: красивий молодий джентльмен із прекрасною та багатою нареченою; у минулому відома актриса та її чоловік-алкоголік; незграбний молодий письменник, який бажає слави; полковник у відставці; чоловік середнього віку, який поводить себе дуже підозріло, про якого ніхто нічого не знає, але він може бути старим другом хазяїна; відомий детектив. Поліція або недоступна, або некомпетентна, щоб провести розслідування на той час.

Треба зазначити, що саме в цей період розцвітає складний сюжетний напрям детективної історії, який отримав назву «Whodunit» («Хто це зробив»/«Хто це скоїв»). Особливість цього сюжету полягає в тому, що читачеві надається можливість бути залученим разом із головним персонажем у процес розслідування злочину. А розслідування, як правило, проводить ексцентричний напівпрофесійний детектив чи аматор.

Міждисциплінарний підхід В. Руднева дозволив виокремити три різновиди детективу. Так, хронологічно першим є класичний детектив, який він визначає як аналітичний: «Його особливістю було те, що дія могла й почасти відбуватися в одному місці; найчастіше таким місцем був кабінет детектива-аналітика. Сам детектив – це аутист-інтроверт, який занурюється у свій світ завдяки своєму поглибленому, але «вузькому» інтелекту, який усюди бачить символи, розгадує злочин» [4, с. 79]. Другим різновидом детективу В. Руднев називає американський «жорсткий» детектив, який характеризується як американський прагматизм. У «жорсткому детективі простір дуже часто змінюється. Детектив – напружений агресивний чоловік атлетичної статури, який дуже добре вміє зорієнтуватися в конкретній ситуації» [4, с. 80].

Що ж особливого в некласичному детективі? На відміну від класичного детективу, у рамках сюжету якого писали й британці, і американці, жанр «hard-boiled», або жорсткий чи крутий детектив, є суто американським надбанням у літературі. Він був створений групою талановитих письменників, які працювали в журналі «Black Mask». Серед них – Д. Хеммет, Е. Гарднер, К. Браун, Р. Макдональд, Р. Чендлер. Специфіка цього жанру полягає в тому, що жанр «hard-boiled» використовує зовсім інший набір кліше та стереотипів за рахунок зміщення ключових акцентів. Змінюється тип головного персонажа. Він працює один і має ліцензію на приватну діяльність, завжди має при собі зброю. Він грубий і жорсткий, іноді вирішує проблеми кулаками чи пістолетом. Йому завжди не вистачає гро-

шей, але він занадто часто випиває, зависаючи в нічних барах. Має неоднозначне ставлення до поліції. Його кредо – урятувати Америку й позбавитися злочинців самотужки. На відміну від детектива, злочинець виявляється представником вищого суспільства. У нього приваблива та чарівна зовнішність. Зміщуються акценти й соціального середовища. «Герой жорсткого детективу мешкає в брудній, напівзруйнованій конторі, що знаходиться в найбільш занедбаній частині ділових кварталів міста, по сусідству з конторою невдахи дантиста або збанкрутілого адвоката. І в цьому виражається не стільки тяжкість його становища, скільки неприйняття традиційної концепції успіху. Уже за умовами свого життя, по своєму оточенню, уподобанням і звичкам він протистоїть суспільству багатства, корупції чи добробуту. Посилюється й соціальний контекст. У багатьох романах цього жанру розповідається про те, як приватний детектив, займаючись розслідуванням дорученої йому справи, несподівано виявляє зв'язок злочинного світу зі світом багатих і можновладців. Тому деякі з жорстких детективів мають викривальний характер» [6]. Поява цього жанру детективу пов'язана з екстралінгвістичними факторами, які дуже чітко сформулював А. Осбі: «Жанр крутого детективу з'явився б навіть якщо Агата Крісті та Дороти Л. Сайерс <...> не писали б у своєму стилі, або якщо б Нокс не сформував свої заповіді. Поштовхом до появи цього жанру стали умови американського життя 1920-х рр. і можливості, які відкрилися перед американськими письменниками, – стрімкий ріст економіки після Першої світової війни в поєднанні із «сухим законом» 1920-го р. призвів до розквіту гангстерства. Знайомі до цього поняття «законності» та «беззаконня», сформовані згідно з ідеальними стандартами суспільства, постали тепер у новому світлі. У той же час бульварні журнали вже зайняли відкритий ринок пригодницьких історій (названих згодом Р. Ноксом «дешевим бульварним читивом»), героями котрих були ковбої, солдати, дослідники та месники в масках. Їм не потрібно було багато уяви, щоб писати про боротьбу зі злочинністю та розслідування, які тільки-но промайнули на передовицях газет, і створювати героїв із таким же завзяттям» [7].

Історичні, політичні, культурно-соціальні зміни на теренах окремих країн і в суспільстві впливають на появу нових піджанрів детективу. Після Другої світової війни з'являються кримінальні, поліцейські та шпигунські детективні романи. Поява кожного нового піджанру пов'язана з трансформаціями типу головних героїв і акцентуацією ключового мотиву й мотивації злочину та його розслідування. Так, у кримінальному детективі зосереджено увагу на психології злочинця та на детальному описі злочину. Головним героєм поліцейського роману стає поліцейський, а не приватний детектив, який безстрашно веде боротьбу з мафією та гангстерами. Головний герой шпигунського роману втрачає «інтелектуальну свободу, але натомість стає агентом, представником могутньої державної служби розвідки» [6]. Згодом з'являються такі нові піджанри, як психологічний, історичний, іронічний, фантастичний і політичний детективи. Кожен із цих піджанрів є своєрідною ознакою суттєвих рефлексій суспільства на екстралінгвістичні чинники дійсності.

Мало кому відомо, що перший детектив на теренах Російської імперії з'явився наприкінці XVIII ст. Це була повість про успішного крадія та розбійника, а згодом – детектива Івана Осіпова, більш відомого серед народу за прізвиськом Ванька Каїн, автором якої був М. Коморов. На думку відомого дослідника А. Рейтблата, роком народження російського детективного

роману слід вважати 1872, оскільки саме тоді були видані три або чотири книги про злочин і пошук злочинця. Серед відомих російських письменників, у творах яких простежується тема злочину, злочинності та криміналу, можна назвати імена Л. Толстого, І. Буніна, Л. Андрєєва, Н. Лєскова, А. Купріна, Д. Маміна-Сібіряка, оповідання А. Чехова, динамічні очерки В. Гіляровського, яскраві публікації В. Короленка.

Хоча перші (та все ж не перші) російські детективні романи були свого роду рефлексією на твори зарубіжних авторів (У. Коллінза, А. Конан Дойла, Е. Габоріо), проте російський детектив мав свої специфічні риси. Так, В. Разін виокремлює чотири основні характеристики дореволюційного детективного роману. По-перше, гуманістичний підхід, що полягає в тому, що акцент ставився не на самому розслідуванні, а на з'ясуванні причин скоєння злочину. По-друге, мотивом злочину є не корисливість, а сильні почуття й емоції: нерозділене фатальне кохання, нечувана підступність, зрада, помста. По-третє, як правило, більшість письменників за основу сюжету брали реальні кримінальні справи. По-четверте, злочинця викривають на перших сторінках твору, решта твору присвячена соціально-психологічному аналізу дій злочинця й тих обставин, що штовхнули злодія на злочин [3].

Детективна література післяреволюційного довоєнного періоду була загнана в кут. З ідеологічних причин до неї ставилися зневажливо, з презирством: «У товстому томі стенограми І З'їзду радянських письменників (Москва, 1934 р.) слово «детектив» вимовляють лише дві людини, і в тому числі доповідач – А. Горький. І ось в якому контексті: «Детективний роман до цього дня служить найулюбленішою духовною їжею ситих людей Європи, а проникаючи в середовище напівголодного робочого, цей роман є однією з причин повільного зростання класової свідомості, викликаючи симпатію до спритних злодіїв, волю до крадіжок <...> сприяє зростанню кількості вбивств та інших злочинів проти особистості...». Твори того часу ховалися під загальним визначенням «пригодницька література». Згідно з наказом про виконання соціального замовлення був створений новий напрям у літературі, який має таку класифікацію: 1) література, що описує справжні пригоди людей; 2) науково-фантастична література; 3) пригодницькі романи й повісті про життя пересічної людини, яка здійснює героїчні подвиги; 4) військові пригоди; 5) детективна література. Розвиток радянської детективної літератури умовно поділяють на такі етапи: 1917–1935 рр.; 1936–1941 рр.; 1941–1956 рр.; 1957–1990 рр. [3].

Натомість дослідниця Т. Гуляк умовно окреслює такі етапи розвитку жанру детективу в українській і російській культурних традиціях: «міжвоєнний, або класичний (1920–1940 рр. ХХ ст.); післявоєнний, або шпигунський (1945–1990 рр. ХХ ст.); незалежний, або модерно-іронічний (1990 р. – донині)» [1]. Виокремлюючи національно-специфічні особливості українського та російського детективного жанру, дослідниця зазначає, що інтегральним для класичного детективу в обох культурних традиціях є віддзеркалення характерних ознак зарубіжного детективу, однак для російського детективу інваріантним є збереження сюжетної лінії й образу детектива-аматора, а в українській культурі сюжетна лінія вибудовується за рахунок актуалізації соціального оточення, яке породжує конфлікт. У період з 1945 по 1990 рр. в обох культурних традиціях превалує шпигунський роман. На цьому етапі в детективні твори проникає політична й військова тематика, зображено боротьбу розвідок, що створює умови для становлення та розвитку «шпигунського» й «політичного» детективу в душі

соцреалізму. У руслі української детективістики зароджується ще й інтелектуальна складова частина жанру, яка зображує трагічну долю пересічної людини, котра стає жертвою «хворобливої» шпигунської обстановки [1]. Із часів незалежності і в Україні, і в Росії спостерігається тенденція до формування детективу як самостійного жанру, для якого характерні чіткі національно-специфічні ознаки: «Якщо російські детективи переважно існують у «чистому» виді, то українські – це синтез кількох жанрових підвидів, що створює об'ємну позатекстову площину» [1]. В українському та російському детективах спостерігається багато інтегральних ознак, що пояснюється тим, що Україну та Росію об'єднувало довготривале геополітичне становище, яке віддзеркалювало ідеологію соцреалізму в найгірших його проявах у культурному, соціальному, політичному, економічному та міжнародному контекстах.

Висновки. Інтегральною жанроутворювальною ознакою детективного жанру в західних і східнослов'янських культурних традиціях убачається стабільність композиційних схем, стійкість стереотипів, повторюваність основних структур. Детективна містерія зводиться до такої моделі: злочин, його розслідування та розгадка таємниці. Джерело диференційних ознак в аналізованих культурних традиціях міститься в екстралінгвістичних – в історичних, політичних, економічних, соціально-культурних та ідеологічних факторах країни. Підсумовуючи, можемо зазначити, що британському детективному жанру притаманний аналітичний наратив, американському – динамічний прагматизм, а українському та російському детективам – психологічний гуманізм. Результати порівняльного літературознавчого аналізу цього дослідження слугують підґрунтям для подальшого вивчення детективного кіножанру, його піджанрів і серіалів юридичної тематики, зокрема з позицій перекладознавства.

Література:

1. Гуляк Т. Концепція детективного жанру в українській і російській літературі ХХ століття / Т. Гуляк // Філологічні науки. Літературознавство. – 2013. – № 28. – С. 35–39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/5719/1/9.pdf>.
2. Передерий С. Детективный жанр как новая мифология без волшебства: сравнительный аспект (на материале американской и украинской литературы 20–30 годов ХХ века) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/CCN/Philologia/2_perederiy%20s.n.rtf.htm.
3. Разін В. В лабіринтах детектива. Очерки истории советской и российской детективной литературы ХХ века / В. Разін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pseudology.org/chtivo/Detectiv/index.htm>.
4. Руднев В. Словарь культуры ХХ века / В. Руднев. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
5. Хан О. Детектив як тип тексту: перекладознавчий аспект (на матеріалі британського й американського детективів та їх перекладів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / О. Хан. – Херсон., 2011. – 20 с.
6. Шестаков В. Мифология ХХ века: Критика теории и практики буржуазной «массовой культуры» / В. Шестаков // Мифология ХХ века: Критика теории и практики буржуазной «массовой культуры». – М.: Искусство, 1988. – 224 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Shest/index.php.
7. Osbey I. The Crime and Mystery book: a reader's companion / I. Osbey. – London: Thames & Hudson, 1997. – 224 p.

Козачек О. Д. Детективный жанр: сравнительный аспект (на материале британской, американской, украинской и русской культурных традиций)

Аннотация. В статье рассматривается развитие детективного жанра и его поджанров в британской, американской, украинской и русской культурных традициях. Использование описательно-исторического и сравнительного методов анализа позволило выделить основные жанроформирующие признаки детектива и его поджанров; установить его интегральные и дифференциальные параметры в анализируемых культурных традициях; охарактеризовать экстралингвистические факторы, которые повлияли на формирование объекта исследования в упомянутых культурах.

Ключевые слова: детектив, детективный жанр, жанрообразующие признаки, интегральные/дифференциальные признаки, культурные традиции.

Kozachek O. Detective genre: comparative aspect (case study of British, American, Ukrainian and Russian cultural traditions)

Summary. The article is aimed to research the development of the detective genre and its subgenres in the British, American, Ukrainian and Russian cultural traditions. Involvement of the historical descriptive and comparative analyses allows: to figure out the basic genre forming features of the detective and its subgenres; to determine the integral and differential parameters of the researched genre in given cultural traditions; to characterize the extralinguistic factors, which effected the research object formation in the mentioned traditions.

Key words: detective genre, genre forming features, integral and differential parameters, cultural traditions.